

Veres Valér

A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében

Bevezető

A romániai magyarok számának meghatározása, a népszámlálások nemzetiségi adatainak hitelessége nem csupán a népeségkutatókat foglalkoztatja, hanem jóval szélesebb körű érdeklődésnek örvend. A pusztá számadatoknál azonban sokkal lényegesebb, hogy az 1977-es népszámláláskor regisztrált romániai magyarok létszáma miért csökkent le annyira látványosan 1992-re, és mi történt azóta. Ebben a tanulmányban arra szorítkozunk, hogy bemutassuk: a népeségfogyásban közrejátszó közvetlen demográfiai események mekkora szerepet játszanak. Éves bontásban követhető nyomon a születésszám, a halálozások, valamint a kivándorlás hatása a népeségszám alakulására. Közvetetten pedig az asszimiláció nagyságrendjére is következtetni próbálunk. A kérdés azért is aktuális, mert rövid időn belül újra megszámláltatunk, és várhatóan □híjával találtatunk□. A 2002-es népszámlálási eredményeknek talán még az eddigieknél is nagyobb a tétje, lévén, hogy a kisebbségi nyelvhasználat kérdése a népszámlálási eredményekhez van hozzákötve. Ugyanakkor a tanulmány abban is segíteni próbál, hogy sem a politikum, sem pedig a véleményformáló értelmiség ne támasszon irreális elvárásokat a romániai magyarok számát illetően. A népeségfogyás Európában általános probléma, nem csupán a kisebbségeket érinti. A legtöbb európai ország természetes szaporulata csökkenő tendenciát mutat. A népeségszám csökkenését gyakran kiegyensúlyozza a külföldi bevándorlás.

A romániai magyarság □ és több más nemzeti kisebbség Romániában és külföldön egyaránt □ népesedési viszonyainak tanulmányozása számos nehézséggel jár. Alapvetően a népeség számának alakulását a népszámlálási közlemények és a demográfiai, illetve statisztikai évkönyvekben közölt adatok segítségével követhetjük nyomon. A statisztikai évkönyvek adatainak kiindulópontja ugyancsak az utolsó népszámlálás, amelyhez hozzászámolják a későbbi születéseket, halálozásokat és a vándorlásokat. Az 1992-es népszámlálás adatainak vannak nemzetiségre és anyanyelvre bontott adatai is, még települések szerint is hozzáférhetők ezek az adatok. Az évenként közölt adatok esetén még az össznépeség sincs meg nemzetiség szerinti bontásban. Ennek oka nem feltétlenül az, hogy a román Központi Statisztikai és Gazdasági Intézet (INSSE) nem akarja tudomásunkra hozni ezeket az adatokat, hanem arról van szó, hogy Romániában a polgári népeségnyilvántartás polgármesteri hivatalokban és egészségügyi igazgatóságoknál vezetett adatait □ amelyek segítségével számítják át évre a népeségi adatokat (népeség lélekszáma, születések, halálozások, vándorlók) □ nem regisztrálják nemzetiség szerinti bontásban. Ez azt jelenti, hogy egy gyerek születésekor nem érdeklődnek a nemzetiségéről, és az elhalálozott személy hozzátartozóitól sem kérdezik meg az illető nemzetiségét. Ez a gyakorlat egyébként

általános a legtöbb európai országban. Hátránya az, hogy nem számíthatnak adatsorokat nemzetiség szerinti bontásban a statisztikai vagy a demográfiai évkönyvekben. Romániában egyébként csupán a hadsereg által kiállított katonakönyvekben (□livret militar□) tüntették fel a nemzetiséget, újabban már azokban sem, tehát semmilyen igazolványban nem szerepel a személy nemzetisége.

A romániai magyarok száma alakulásának követésében a másik nehézség az □ és ez már a kormánynak alárendelt román Központi Statisztikai és Gazdasági Intézetet (INSSE) terheli □ hogy a Statisztikai Évkönyvek késve jelennek meg, 2002 elején még csupán a 2000-es évkönyv hozzáférhető. Ez átlagban egy éves késést jelent a nyugati országokhoz képest. Tehát a legfrissebb részletes népességi adatok 1999-re vonatkoznak. Demográfiai évkönyv 1996 óta nem jelent meg. A havonta kiadott Buletin Statistic csupán a népesség országos összesített adatait közli. Végül utolsó problémaként említhető, hogy a romániai népesedési adatok nemzetiségi hitelességét és ezen belül a magyarság összlétszámát sokan megkérdőjelezzik. Főleg a magyarországi népességkutatók közül. Süle Andrea (1988, 140) feltételezte, hogy 1977-ben a romániai magyarok száma kétmillió lélek körül volt. Varga E. Árpád 1991-ben 1 840 000-re teszi a romániai magyarok számát (Varga, 1992. 204), és úgy gondolja, hogy 1992-ben jóval több magyar élt Romániában mint amennyit a népszámlálás kimutatott. Később némiképp módosította ezt az értéket 1 750 000 □ 1 800 000-re, lefelé kerekítve, de ez még mindig magasabb, mint a népszámlálás szerinti 1 620 000 fős érték (Varga, 1998, 248).

Bár itt nincs lehetőség a Varga E. Árpád, Süle Andrea és mások népességszám-bebecslésre vonatkozó elméleteinek részletes felülvizsgálatára, elmondható, hogy rendszerint felülértékelték a romániai magyarok létszámát, és nem vették kellőképpen figyelembe a nemzetközi kivándorlás és az asszimiláció eredményezte népességcsökkenést az utóbbi harminc évben. Ezért véleményem szerint legalábbis az 1992-es népszámlálás nemzetiségi adatait hitelesnek tekinthetjük, mivel az RMDSZ választási eredményei és más összeírások, felmérések nem jeleztek lényeges eltéréseket sehol. Az egyházi nyilvántartásokra alapozott kritika két okból nem helytálló, egyrészt ezek a nyilvántartások sok esetben pontatlanok, mert a migrációs jelenségeket és a szektásodást nem rögzítik megfelelően, másrészt egyre nagyobb a román nemzetiségű erdélyi római katolikus és református hívek aránya, ami éppen az elrománosodás egyik mutatója, különösen a szórványvidékeken és városi környezetben. E jelenséget jól mutatják egy egész Erdélyre kiterjedő ifjúságszociológiai felmérés azon kérdezőbiztosainak beszámolóit, akik éppen a Bánátban kérdőíveztek, ahol az egyes utcákban a magyar nemzetiségű családokat a református és a római katolikus egyházak adatai alapján próbálták azonosítani. Azt tapasztalták, különösen Krassó-Szörény megyében, hogy az ezekhez a vallásokhoz tartozó, 15□29 éves korú híveknek mintegy fele tartja magát magyar nemzetiségűnek, és egyesek még azok közül is alig beszélnek magyarul. A városokban Temes és Arad megyében sem sokkal jobb a helyzet.

Minden nehézség ellenére a továbbiakban kísérletet teszünk a romániai magyarság népesedési folyamatainak nyomon követésére, kiindulva az 1977-es és az 1992-es népszámlálások magyarokra vonatkozó adatainak egy részéből. Az elemzésekben esetenként egyes adatokat a román népességgel való összehasonlításban közlünk.

2. Azok a demográfiai folyamatok, amelyek 1992 óta már megváltoztak, követhetők a magyarok megyék össznépeségének alakulásával. Erre 10 erdélyi megyét választottunk ki, ahol a magyarok aránya meghaladja a 10 százalékot, és a romániai magyarság kb. 90 százalékát tömörítik.

A tanulmány második részében kísérletet teszünk minden demográfiai esemény nagyságrendjének felbecsülésére, majd számszerű összesítésére, amely a romániai magyarok számának alakulására hatással volt, és ezzel közvetve cáfolhatók a romániai magyarok számának irreálisan magas becslései a különböző időpontokban.

A romániai magyar népesség száma és összetétele a 20. század folyamán a népszámlálások adatai alapján

A 20. században az erdélyi, majd romániai magyarok számaránya folyamatosan csökkent. Abszolút számokban először az 1910-es és az 1930-as népszámlálások között figyelhető meg csökkenés, túlnyomóan az első világháborús veszteségek miatt, majd a trianoni békeszerződést követően, a kisebbségi helyzetből való menekülés következtében. Emellett lehetett egy virtuális csökkenés is, azaz az Erdélyben maradt népesség egy része vagy a leszármazottai már nem vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Ugyanis az 1. táblázat alapján megfigyelhető, hogy a magyar hatóságok által végzett 1910-es népszámlálás csupán az anyanyelvet kérdezte meg (vagy azt a nyelvet, amelyet a legjobban beszél). A magyarul legjobban beszélő erdélyi népességbe beletartoztak a zsidók, a szatmári svábok is. Volt egy jelentős számú elmagyarosodott, román származású népesség is Erdélyben, egyes becslések szerint ez elérte a százezres lélekszámot (Hanák, 1988. 416-417). Ezen népességek jelentős része 1930-ban, akár önként, akár hatósági nyomásra valószínűleg nem vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A kép tovább bonyolódik, mert a második világháború idején a zsidók jelentős része elpusztul, a többi pedig folyamatosan kivándorol az országból, csökkentve ezzel a magyar anyanyelvű népesség számát, különösképpen a városokban. Később az elmagyarosodott németek (svábok) egy része újra németnek vallja magát, különösen 1992-ben. Mindezen okok miatt a romániai magyarok számának hosszú távú összehasonlító elemzésére alkalmasabbak a nemzetiségi adatok az anyanyelvi adatokhoz képest.

1. táblázat. A romániai magyar össznépesség számának alakulása a 20. században anyanyelv és nemzetiség szerint:

Év	Nemzetiség		Anyanyelv	
	Lélekszám	Szám arány	Lélekszám	Szám arány
1910	–	–	1 653 943 ⁴	–
1930	1 425 507	10	1 554 525	10,8
1956	1 587 675	9	1 653 700	9,5
1966	1 619 592	8,5	1 651 873	8,6
1977	1 713 900 ⁵	7,9	1 720 630	8
1992	1 624 959	7,1	1 639 135	7,2

Az 1. táblázatot elemezve látható, hogy a romániai magyarság összlétszáma 1977 és 1992 között Trianon óta másodszor mutat csökkenő tendenciát. Az 1992-es népszámlálás adatai szerint 1977-től a magyarok száma közel 89 000 személlyel (5,2 százalékkal) csökkent. Ennek okait elsősorban a kivándorlásban kell keresnünk, mert még az 1992-es népszámlálási kötet bevezetőjében is arra hivatkoznak, hogy 1977 és 1992 között 68 000 magyar nemzetiségű személy hagyta el az országot, és ennek közel fele az 1988–1990-es időszakban távozott el. A csökkenés másik oka a magyarság viszonylag alacsonyabb termékenységi arányszáma, ami egyesek szerint vitatható, de az bizonyos, hogy a két székely megye kivételével a romániai magyarok által jelentősebb számban lakott megyékben az országos átlagnál alacsonyabb a születési arányszám. Végül egy harmadik és nem elhanyagolható ok az asszimiláció. Sem a román demográfusok, sem a magyarországiak nem helyeznek erre megfelelő hangsúlyt, pedig nem elhanyagolható tényező a Ceaușescu-korszak utolsó 8–10 éve nemzetiségi politikájának ismeretében. Demográfiaiilag a vegyes házasságokból származó gyermekek anyanyelvéből következtethetünk a jelenség méreteire; erre később még visszatérünk.

Megfigyelhető, hogy az anyanyelv szerinti számadatok mindig nagyobbak a nemzetiség szerintiéknél. Legnagyobb eltérés 1930-ban volt, 129 018 személy, azóta folyamatosan csökkent 1977-ig, viszont az igazi különbség 1992-ben jött felszínre: 14 176 személy, következésképpen a különbség nagyobb kellett hogy legyen 1977-ben is. Tehát az 1977-es anyanyelvi adat nem helytálló, ezt nem is közölték az 1977-es népszámlálás közleményében, az 1990-es demográfiai évkönyvben közzétett adatot lehet, hogy módosítják majd 2001-ben 1 738 000-re vagy valami hasonlóra. Más szóval, az 1977-es különbség kb. 25 000-re tehető a ma ismert 6500 körüli szám helyett, a hosszú távú tendenciákat követve. Az anyanyelv és nemzetiség szerinti adatok közötti különbség csökkenésének két fő oka van, egyik a nyelvileg elmagyarosodott, nem magyar eredetű etnikumok eltűnése Romániából, főleg a zsidóság nagy arányú pusztulása Észak-Erdélyben a Horthy-féle kormányzás idején történt deportálások következtében (1944-ben), míg a megmaradtak nagy része később kivándorolt Izraelbe. A másik ok pedig a dualizmus idején nyelvileg elmagyarosodott románok visszarománosodása vagy teljes elmagyarosodása. A továbbiakban a nemzetiség szerinti eloszlásokat fogjuk elemezni az 1992-es népszámlálási adatok alapján, mert a népszámlálási adatok ilyen bontásban részletesebbek.

2. táblázat. A romániai magyarok eloszlása vallásfelekezetek szerint (1992)

Vallásfelekezet	Lélekszám	Százalékosan
Református	765 370	47,1
Római katolikus	669 420	41,2
Unitárius	74 021	4,6
Ortodox	27 828	1,7
Görög katolikus	23 393	1,4
Evangélikus (zsinatpresbiteri)	12 842	0,8
Evangélikus (ágostai)	7 201	0,4
Baptista	12 845	0,8
Adventista	8 280	0,5
Más vallású	19 041	4,3
Ateista és valláson kívüli	3 893	0,2
Nem válaszolt	825	0,05
Összesen	1 624 959	100

Megfigyelhető, hogy a lakosság legnagyobb része református és római katolikus, kis részük unitárius, ám a hagyományosan □nem magyar□ felekezetnek tekintett ortodox és görög katolikus vallásúak száma meghaladja az 50 000-et, az evangélikusok vagy a neoprotestánsok együttes számát. Ugyanakkor az Erdélyben élő román nemzetiségű római katolikusok, reformátusok és unitáriusok száma majdnem eléri a százezret, a cigány (roma) nemzetiségűeké pedig meghaladja a 37 ezret. (Varga E. Á., 1998, 256). Ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a felekezeti hovatartozásnak a nemzetiség meghatározásában ma már csak orientatív szerepe lehet Erdélyben.

A romániai magyarság 98,7%-a a tág értelemben vett Erdélyben él, 1,3% Ó-Romániában. Íme a lakosság területi eloszlása megyénként és településtípusonként Erdélyben (3. táblázat):

3. táblázat. Az erdélyi magyarság létszáma megyénként

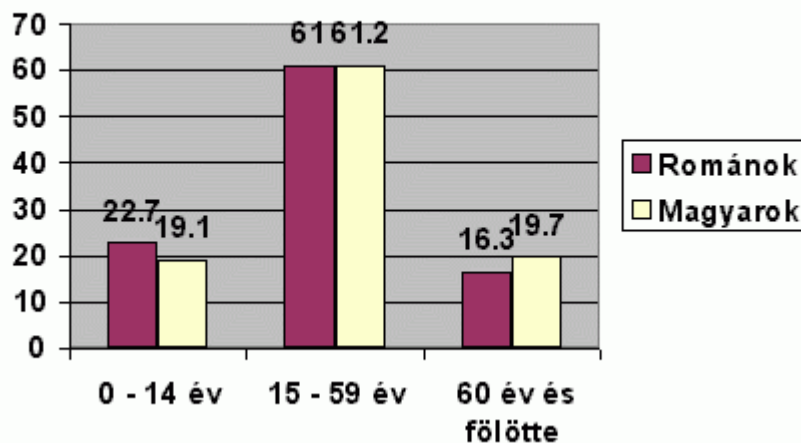
Megye	Összes népesség	A magyarok létszáma	A magyar lakosság aránya (%)	A városi lakosság aránya a megyében	A magyar városi lakosság aránya a megyében
Fehér	413 919	24 765	6	55,2	54
Arad	487 617	61 011	12,5	52,3	60
Bihar	638 863	181 703	28,4	48,9	59
Beszterce-Naszód	326 820	21 098	6,5	37,3	40
Brassó	643 261	63 558	9,9	76,2	71
Krassó- Szörény	376 347	7 876	2,1	56	87
Kolozs	736 301	146 186	19,9	67,4	70
Kovászna	233 256	175 502	75,2	52,7	51
Hargita	348 335	295 104	84,7	45,7	45
Hunyad	547 950	33 849	6,2	75	95
Máramaros	540 099	54 902	10,2	52,9	54
Maros	610 053	252 651	41,4	51	50
Szatmár	400 789	140 392	35,0	46,3	51
Szilágy	266 797	63 151	23,7	40,1	40
Szeben	452 873	119 309	4,3	67,9	84
Temes	700 033	62 866	9	60,7	70
Összesen Erdély	7 723 313	1 603 923	20,8	57,3	62,7

Brassó megye kivételével a magyar lakosság számaránya megegyezik, vagy meghaladja az össznépesség városi arányszámát. Lényegesen magasabb a románoknál a magyarok arányszáma városon Arad, Bihar, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben és Temes megyékben. Ez közvetve azt is jelenti, hogy mivel a termékenység általában városon alacsonyabb, mint falun, ezekben a megyékben biztosra vehető, hogy a magyarok természetes szaporulata alacsonyabb, mint a románoké, és egyben, mint az összlakosságé.

Előregedettség, természetes szaporulat, termékenység

Nagyobb korcsoportok szerint, az 1992-es népszámlálás szerint, mint várható volt, a romániai magyarság előregedettség a román népességnél. Ennek mértékét az alábbi adatok mutatják százalékban (1. ábra):

1. ábra. A románok és a magyarok megoszlása nagyobb korcsoportok szerint, 1992

Megfigyelhető, hogy a középkorú lakosság hasonló arányú mind a magyarok, mind pedig a románok körében, de azon belül is a magyarok között több, mint két százalékkal nagyobb arányban vannak a 40 év felettek, mint a románok között. A 14 éven aluliak aránya mintegy három és fél százalékkal marad el a románoktól, ugyanakkor mintegy jó három százalékkal több 60 éven felüli van a magyarok körében a románokhoz képest. Egyelőre ennek az eltérésnek a mértéke nem kétségbeejtő, az lenne a kívánatos, hogy ne nőjön a távolság a magyar és román lakosság korstruktúrája közötti eltérés terén.

A népszámlálási adatok alapján lehetőségünk van a női termékenységet mérni. 1992-ben a romániai magyarok nyers termékenységi arányszáma, tehát az 1000 termékeny nőre jutó gyermekszám a magyaroknál 1708, a románoknál valamivel magasabb, 1798, de a különbség nem lényeges. Az 50 év feletti nők esetében a befejezett termékenységi adatokat vették figyelembe. A roma (cigány) lakosság körében viszont 2700 gyermek jut 1000 nőre. Ha az erdélyi románokat külön számítjuk, termékenységük még alacsonyabb, mint a magyaroké.

Korcsoportok szerint elemezve a termékenységi arányszámokat, számot tudunk adni arról, hogy a különböző generációk körében mekkorák a különbségek:

4. táblázat

Anyja életkora	1000 nőre jutó élveszületések				
	Románok	Magyarok	Cigányok (roma)	Összesen	A magyarok átlaghoz viszonyított eltérése (%-ban) (e-c)*100/e
a	b	c	d	e	
15-19	59	56	361	67	-16.42
20-24	631	582	1607	646	-9.91
25-29	1488	1428	3001	1513	-5.62
30-34	1941	1883	3743	1967	-4.27
35-39	2119	2051	4002	2140	-4.16
40-44	2274	2172	4034	2286	-4.99
45-49	2348	2136	3873	2343	-8.83
50-54	2288	2060	3742	2281	-9.69
55-59	2203	1987	3648	2197	-9.56
Átlagosan	1798	1708	2700	1802	-5.2

Megfigyelhető, hogy bár a románok termékenységi adatai minden korosztály körében nagyobbak, a különbség közöttük viszonylag állandó, a magyarok korszpecifikus termékenységi arányszámai általában 4-8 százalékkal alacsonyabbak, mint a románoké. Minél fiatalabb korosztályt hasonlítunk össze, annál kisebb a különbség a két etnikum átlagos gyermekszáma között. Mivel a cigányság termékenységi mutatói kiemelkedően magasabbak a románokénál is, az összlakossághoz képest a magyarok termékenységi arányszáma átlagosan 4-10 százalékkal marad el. Mivel a statisztikai évkönyvekben évente közölt természetes szaporodási adatok nincsenek nemzetiségi hovatartozás szerint felbontva, így az 1992-es népszámlálás fenti, korcsoportok szerinti termékenységi adatai alapján megközelítjük a romániai magyarok évi átlagos nyers születési arányszámát a román átlagos (nyers) születésszám alapján, a fennebb kimutatott 5-10 százalékos eltéréssel csökkentve azokat. Ugyancsak közelíthetőek az éves természetes szaporulatok közötti különbségek 1977-1992 között, sőt egészen 1999-ig, az alábbi szempontokból kiindulva:

Mint láttuk, a magyarok termékenységi arányszáma alacsonyabb a romániai össznépességénél, átlagban 5 százalékkal.

A magyar népesség előregedettebb, mint az össznépesség, átlagosan 5 százalékkal, különösen az 1977-1992 közötti termékeny női korosztályok esetében.

A magyarok halandósági arányszáma átlagban magasabb az össznépességénél 1977 és 1992 között, mert ha kiszámítjuk a magyarság korcsoportokra standardizált halandósági arányszámát az össznépesség 1992-es korszpecifikus halandósági arányszáma szerint, akkor a kapott érték mintegy 20 százalékkal magasabb az össznépesség 1992-es bruttó halálalási arányszámánál (13,8 a magyaroké, 11,6 ezrelék az össznépességé; a számítás részleteiről lásd a mellékletet). Ha feltételezzük, hogy a magyarok a többséggel azonos egészségügyi ellátási és egészségügyi viszonyok között élnek, márpedig ez így van, mert ugyanazokat a szolgáltatásokat (kórházak, rendelők, élelmiszerek) veszik igénybe, és ugyanazok az életkörülményeik, akkor a korszpecifikus halandósági arányszámok között nem lehetnek lényeges eltérések. Ha 1977-ben kisebb volt a magyarok és az

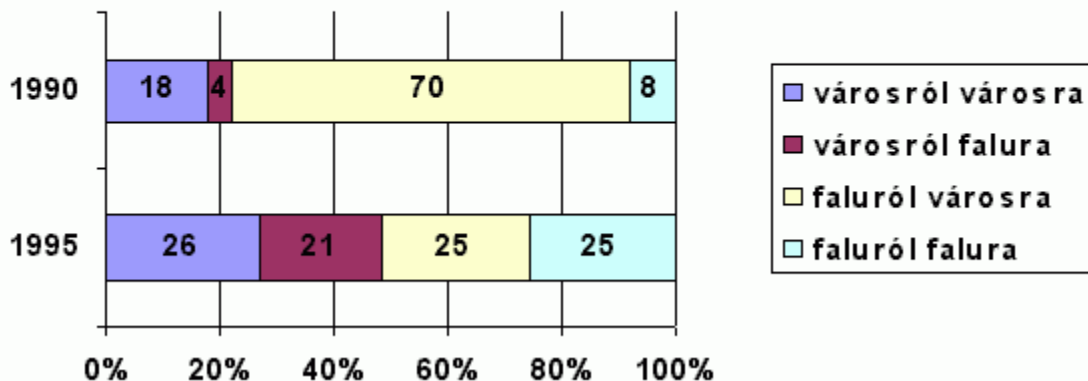
össznépesség közötti korstruktúra-eltérés (akár úgy vehetjük, hogy nem volt eltérés), akkor is átlagban feltehetően 10 százalékkal magasabb kellett hogy legyen a magyarok bruttó halandósági arányszáma 1977□1992 között.

Ezen szempontok alapján kiszámíthatók a romániai magyarok születési, halálozási arányszámai és így a természetes szaporulata évente 1977-től errefelé (lásd a mellékletet). Kiindulva a pontosított létszámból (1 713 900) és feltéve, hogy a romániai magyarság olyan stabil (stacionér) népesség lett volna, ahonnan senki nem vándorol el vagy nem vált identitást, akkor 1992. január elsejére 1 798 415 romániai magyarral számolhatnánk. Ám a népszámlálás szerint ekkor csupán 1 624 959 magyar élt az országban. A különbség 173 456 személy, a ténylegesen meglévő népesség 10,6 százaléka. Ennek a fogyásnak az okait kutatva megnézzük, hogy e létszámcsökkenésben mekkora lehetett a szerepe a kivándorlásnak és mekkora az etnikai asszimilációnak vagy identitásváltásnak.

Vándorlás

A belső, megyeközi vándorlás adatairól külön tanulmányban olvashatnak, itt csupán az 1990 utáni fő, országos szintű fluxusokra utalnék. A faluról városra való vándorlás üteme volt mindig a legmagasabb a hetvenes évektől kezdve Romániában. Ez 1990-ben csúcsosodott, amikor az összes vándorló 70 százaléka faluról városra települő volt. Ez egy kivételes jelenség volt, ami abból származott, hogy a nyolcvanas évek □zárt város□ rendszeréből kiszabadult lakosság hivatalosan is állandó lakhelyet változtatott, köztük rengeteg magyar nemzetiségű lakos. 1995-re ez a jelenség leállt, jelenleg kiegyensúlyozódott a belső vándorlások iránya, és a faluról városra való vándorlás aránya megközelíti a fordított irányú vándorlás arányát.

2. ábra. Belső vándorlási fluxusok Romániában

A nemzetközi vándorlás terén csupán a legális, nyilvántartott vándorlási adatokat tudjuk figyelembe venni. A nyolcvanas évek romániai társadalmi-gazdasági realitásainak ismeretében érthető módon nagyszámú magyar □ de román, illetve más nemzetiségű is □ hagyta el illegálisan az országot. A magyarok esetében nem csupán a rossz

életkörülmények, hanem a magyarelles nemzetiiségi politika is ösztönözte a kivándorlást.

Az illegális migráció valamiféle mérésére a magyarországi bevándorlási statisztikákat használhatjuk fel, tekintettel arra, hogy akik Magyarországra vándoroltak és menedékjogot kérve letelepedtek 1989 decembere előtt, azok ott már regisztrálva lettek, tehát legálisan bevándoroltak. Az 1977 és 1992 között Magyarországra kivándoroltak legnagyobb része magyar nemzetiségű volt. A legtöbb nem magyar az 1989-es fordulat körüli években ment ki, 1988–1992 között, amikor Magyarországon menekült státust kapott román állampolgárok – Nagy Boldizsár által közölt adatok alapján (Nagy B., 1995, pp. 27–54) – 77,2%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Ám a magyar állampolgárságot megszerzők körében ez az arány feltehetően sokkal magasabb, tehát a Magyarországra véglegesen bevándorló román állampolgárok több mint 90%-át magyar nemzetiségűnek és még nagyobb részét magyar anyanyelvűnek tekinthetjük. A fennmaradó néhány százalék más (román, roma) nemzetiségűek számát a továbbiakban az egyszerűség kedvéért nem vonjuk le a romániai magyarokra vonatkozó számításokból, mert évente pontos kimutatás nem létezik a magyar statisztikákban a nemzetiségi hovatartozásról. Itt azonban a Romániából Magyarországra hivatalosan kivándorló, a román statisztikákban is megjelenő román nemzetiségűeket ki tudjuk szűrni azzal, hogy csak a Romániában nem regisztrált, de Magyarországon regisztrált bevándorlókat adjuk hozzá a magyar nemzetiségű kivándorlók romániai adataihoz. A fennmaradóknak tulajdonítható kis módszertani hiányosság azonban a tendenciákat lényegesen nem befolyásolja. Az eljárást alátámasztandó OECD 1998. évi jelentése szerint – 1988 és 1990 között a Magyarországra bevándorlók túlnyomóan magyar nemzetiségű román állampolgárok voltak. Az állampolgárság megszerzésében a legtöbbjük ezt be is tudta bizonyítani. (OECD, 1998, pp.119).

Az 1990 utáni években már politikai menedékjogot igen kevés romániai személynek adtak Magyarországon, így a bevándorlás egyik alapfeltétele a magyar nemzetiség bizonyítása lett, aminek következtében 1991-től a romániai bevándorlók elhanyagolható része volt nem magyar nemzetiségű. Végül egy közvetett érv erre vonatkozóan, hogy Magyarországon sem az 1990-es, sem pedig a 2001-es népszámlálások eredményei szerint nem növekedett a román nemzetiségűek aránya, akik a nem magyar nemzetiségű bevándorlók legnagyobb részét adják (KSH).

A számokkal megragadható összes romániai magyar kivándorló magába foglalja a Romániából kivándorolt és ott nyilvántartott magyar nemzetiségűeket bármilyen országba, ehhez hozzáadjuk a Magyarországon regisztrált, Romániából kivándoroltak számát, kivonva belőle a Romániában regisztrált, Magyarországra kivándorlók számát (mert az már benne van a magyar nemzetiségű kivándorlók romániai statisztikájában; lásd a 3. mellékletet). Ebből levontuk a Romániába visszatértek számát a román források alapján. Az így kapott érték a kivándorlók minimális számát jelöli, ugyanis a valós érték valamivel magasabb, mert a Romániában nem regisztrált, Magyarországról különböző országokba való vándorlást nem tartalmazza, márpedig ez elég magas volt 1988 és 1991 között, különösen Németországba, ám ezek pontos nemzetiségi megoszlását nem ismerjük, különösen a magyarok arányáról nincs információnk (5. sz. táblázat).

5. táblázat. A romániai magyar kivándorlók száma évente, 1977–1992 között

Év	Magyar kivándorlók száma, a CNS adatai	Magyar kivándorlók száma összesen ⁹
1977	1 417	1 417
1978	1 361	1 361
1979	1 058	1 058
1980	1 388	1 388
1981	1 329	1 329
1982	1 855	1 855
1983	1 697	1 697
1984	2 540	2 540
1985	2 432	11 116
1986	4 144	12 405
1987	3 845	13 028
1988	11 728	12 644
1989	10 099	10 381
1990	11 040	25 672
1991	7 494	14 085
Összesen	63 427	111 976

Megfigyelhető, hogy az 1988–1990-es periódusban vándorolt ki a legtöbb magyar, mégpedig az összes kivándorolt majdnem fele. A bevezetőben említett 80 000 magyar kivándorolt 1977–1992 között valóban minimális érték, emellett még sokan kiszöktek, mint az előbb említettük. Az 1992-es népszámlálás óta is már több mint 40 000 magyar nemzetiségű személy vándorolt ki Romániából. Ez a szám a 2002-es népszámlálás időpontjáig feltehetően az 50 000-et is meghaladja. Ám egy sajátossága ezeknek az új-kivándorlóknak az, hogy megtartják román állampolgárságukat, így egy részük hazatérhet, de ami fontosabb, az, hogy nem tűnnek el automatikusan a számsorokból, mivel ha hazajönnek a népszámlálás idejére, akkor számba vehetők.

A vegyes házasságok szerepe a népességszám változásában

Békeidőben az etnikailag vegyes közösségekben mindig van bizonyos számú vegyes házasságkötés. Így történik ez Erdélyben is évszázadok óta, és ez természetes dolog. Ám, hogy reális képünk legyen arról, hogy ennek milyen szerepe van a romániai magyarok számának alakulásában, ahhoz a jelenség méreteit és jellemzőit fel kell tárni. Az 1992-es népszámlálás adatai segítségével megvizsgáltuk a nemzetiségileg vegyes házasságok számát és összetételét. Romániában összesen 407 509 olyan család van, ahol a családfő nemzetisége magyar, ennek kb. 11 százaléka román nővel vegyes házasságban él. Számszerűen 45 444 magyar férfi él román nővel vegyes házasságban, és 48 969 magyar nő román férfivel vegyes házasságban, tehát összesen közel százezer magyar él románokkal vegyes házasságban.

Ha megvizsgáljuk, hogy ezen családok gyerekei milyen nemzetiségűnek voltak bejelentve 1992-ben, ezáltal az asszimiláció mértékére is következtetni tudunk.

6. táblázat. Magyar–román vegyes házasságok száma Romániában

A családfő nemzetisége	A családok száma	Ebből gyermeke van	A gyermekek nemzetisége magyar	
			Családok száma	Százalékban
Magyar	45 444	32 341	11 248	35%
Román	48 969	32 691	5 530	17%

Összességében értékelve, a magyar apáktól származó gyermekek 35 százaléka magyar nemzetiségű, habár a végső, felnőttkori nemzetiséget illetően ez az arány még változhat, valószínűleg csökken. Azonban a magyar anyák gyermekei közül kevesen lesznek magyar nemzetiségűek (6. táblázat). Összesen a vegyes házasságokban születetteknek körülbelül egynegyede lesz magyar. Ez azt jelenti, hogy az egyszerű reprodukció esetén is, ha százezer vegyes házasságban élő romániai magyar ugyanannyi gyereket hagy maga után, akkor 50 000-rel csökken a magyarság száma Romániában 20–30 év alatt, feltéve, ha ez a tendencia állandó marad.

Feltehetően azonban ez a tendencia változni fog. Ugyanis az 1980-as évek magyarellenes politikai hangulata és gyakorlata közepette feltehetően nagyobb volt a késztetés a vegyes házasságokban, hogy a gyermekek románul tanuljanak tovább, illetve arra, hogy a magyar kultúra és identitás megismertetését elhanyagolják, mint az 1992-es népszámlálást követő szabadabb politikai és társadalmi körülmények között, amikor a magyar nyelvű tömegkommunikációs eszközök elérhetők, Magyarországgal könnyebben tartható a kapcsolat stb.

A romániai magyarság számának alakulása 1977 és 1999 között

A nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számának alakulásában a klasszikus demográfiai népeségi egyenlete módosul. Nem csupán a természetes szaporulat és a nettó migráció összege, hanem a nettó asszimiláció is befolyásolja. Ez a mi esetünkben úgy számítható ki, hogy a magyarokhoz asszimilálódók számából kivonjuk a többséghez (vagy más etnikai közösségekhez) asszimilálódók számát. Itt az asszimilációt tág értelemben használjuk, jelentheti a generációk közötti identitásváltást, amikor az egyének az apja identitásától eltérő nemzeti identitása alakul ki, illetve jelentheti ugyanazon személy identitásváltását az élete során.

A mi esetünkben a generációk közötti identitásváltás a gyakoribb, és, mivel a magyarok kisebbségben élnek Romániában, főleg a magyarok románokhoz való asszimilálódása a számottevő, és ez túlnyomóan a fennebb tárgyalt vegyes házasságok következménye. A nettó asszimiláció (vagy disszimiláció) csupán elméleti fogalomként használható, mivel pontosan, közvetlenül nem mérhető, és nem is célunk. Arra törekedünk, hogy a többi népesedési folyamat számszerű megragadásával az identitásváltások nagyságrendjét számszerűen körül tudjuk határolni.

Először kiszámítjuk az 1977-es és az 1992-es népszámlálások közötti fogyás arányait. Az előbbi alfejezetekben láttuk, hogyan számíthatjuk ki 1977 és 1992 között a romániai

magyarok természetes szaporulatát a közelített termékenységi és halandósági arányszámokkal, illetve a nettó migrációs veszteséget. Az országos évi nyers termékenységi arányszámokat átlagosan 10%-kal csökkentettük, a halandósági értékeket pedig növeltük. Ezek alapján végigvesszük, hogy 1977-től hogyan alakult volna a romániai magyarok száma, ha az asszimilációs veszteség nem befolyásolja. Először vizsgáljuk meg a természetes szaporulat alakulását (lásd a 7. táblázatot).

7. táblázat. A romániai magyarok természetes szaporulatának alakulása évente 1977–1992 között

Év	1000 főre jutó élveszületések ¹⁰	1000 főre jutó halálozások	Természetes szaporulat arányszáma	Természetes szaporulat	A romániai magyarok létszáma január 1-jén
1976	17.55	10.56	6.99		*
1977	17.64	10.56	7.08	12 134	1 713 900 ¹¹
1978	17.19	10.67	6.52	11 253	1 726 034
1979	16.74	10.89	5.85	10 163	1 737 287
1980	16.2	11.44	4.76	8 317	1 747 450
1981	15.3	11	4.3	7 549	1 755 767
1982	13.77	11	2.77	4 884	1 763 316
1983	12.87	11.44	1.43	2 528	1 768 200
1984	13.95	11.33	2.62	4 639	1 770 728
1985	14.22	11.99	2.23	3 959	1 775 367
1986	14.85	11.66	3.19	5 676	1 779 326
1987	15.03	12.21	2.82	5 033	1 785 002
1988	14.85	12.1	2.75	4 922	1 790 035
1989	14.4	11.77	2.63	4 720	1 794 957
1990	12.24	11.66	0.58	1 043	1 799 677
1991	10.71	11.99	-1.28	-2 304	1 800 720
1992	10.26	12.76	-2.5	*	1 798 415
1992	Népszáml.				1 624 959 ¹²
Összesen				84 516	

Összesen tehát 1 798 415 romániai magyar nemzetiségű kellett volna hogy éljen az országban 1992. január 1-jén, ha senki nem vándorolt volna és nem asszimilálódott volna (más szóval, ha stacionér népességnek tekintjük). Gyakorlatilag 1989-ig természetes fogyásról nem beszélhetünk, csupán 1991-ben kezdett fogyni a romániai magyarság. Mivel a tényleges népességszám a népszámlálás szerint 1992-ben 1 624 959 személy, a veszteség 173 456 fő. Ebből levonjuk a külföldre elvándoroltak ismert, minimális számát (111 976). A maradék 61 481 személy, amely túlnyomó részben az asszimilációs veszteséget, kisebb részben pedig a Romániában nem regisztrált, Nyugat-Európába és Amerikába vándoroltak számát fedi. Tehát a fogyás hozzávetőlegesen kétharmad részben a kivándorlásnak, egyharmad részben az asszimilációnak tulajdonítható.

Ahhoz, hogy a romániai magyarok számát az 1990-es évek végére hozzávetőlegesen megállapíthassuk, 1992-es népszámlálási adatokból indulhatunk ki, és évente levonjuk az elvándorlók számát, illetve a számított természetes fogyást (lásd a 8. táblázatot). Azért

vonjuk le évente a kivándorlási értékeket, mert a kivándoroltak főleg fiatalok, akik így közvetve a természetes szaporulatot is befolyásolják, növelve a fogyás mértékét.

8. táblázat *A romániai magyarok számának alakulása 1992 – 1998 között*

Év	Élveszületések 1000 lakosra	Halálozások 1000 lakosra	Természetes szaporulat 1000 lakosra	Természetes szaporulat	Nettó migráció ¹³	Magyarok összesen január 1-én
1992	10.26	12.76	-2.5	-4062	5278	1 624 959 ¹⁴
1993	9.9	12.76	-2.86	-4620	5373	1 615 619
1994	9.81	12.87	-3.06	-4913	6712	1 605 625
1995	9.36	13.2	-3.84	-6120	6532	1 593 999
1996	9.18	13.97	-4.79	-7574	5391	1 581 346
1997	9.45	13.64	-4.46	-6994	4988	1 568 381
1998	9.45	13.2	-3.75	-5843	5593	1 556 399
1999	9.36	12.98	-3.62	-5592	7099	1 544 963
2000						1 532 272

A természetes szaporulat összetevőit ugyancsak a 10%-os korrekcióval számoltuk ki, bár az országos és a magyar halandósági értékek között valószínűleg ennél nagyobb az eltérés.

V. Ghețău készített egy előrejelzést Románia népességszámának alakulásáról 2025-ig, nemzetiségek szerint. Ghețău számításai szerint a magyarok természetes szaporulata 1995-ben még nagyobb fogyásra utal, mint a táblázatban foglalt számítások szerint. Ő a magyarok nyers születési arányszámát nagyobbra, 9,6 ezrelékre teszi (nálunk 9,36), de a halandóságot is nagyobbra számítja, 14,3 ezrelékre. Így az általa számolt természetes fogyás arányszáma \square 4,7, majdnem egy ezrelékkal több, mint az általam számolt érték. Tehát még az optimistább számítások szerint is 2000-re a romániai magyarok száma az 1 550 000-es értékre apadt. Ghețău előrejelzése szerint egyébként 2025-re a romániai magyarok száma 1 250 000 körül lesz, de Románia népessége sem érné majd el a 20 milliót (Ghețău, 1996).

Megvizsgálva a 8. táblázat eredményeit megfigyelhető, hogy 1992 és 2000. január elseje között 45 718 fővel fogyott a magyarság a természetes szaporulatnak tulajdoníthatóan, 46 966 fővel pedig a kivándorlás következtében. A két tényező nagyjából ugyanolyan súllyal van jelen. Még ha az asszimiláció egyáltalán nem is csökkentette a magyarok számát, nyolc év alatt a fogyás százezres nagyságrendű. Természetesen a természetes szaporulat approximáción alapul, így némiképp a valós helyzet eltérhet az általam számított értékektől, de látható, hogy más szerzők még borúlátóbb előrejelzéseket készítenek. Egyébként a Románia össznépessége is csökkenő tendenciát mutat 1992-től kezdődően. 1999-ben a természetes fogyás 1000 lakosra \square 1,4 ezrelék, az össznépesség száma pedig 22 458 022 személy, több mint 300 000 fővel kevesebb, mint 1992-ben. Ám ez a különbség jóval nagyobb lehet, tekintve, hogy a román statisztikák a kivándorlásnak csak egy részét tudják követni, így a fogyás értéke valahol a 400 000 fő körül lesz, és 2002-re eléri az 500 000 főt.

Kövekeztetések

A romániai magyarok fogyása 1977 és 1992 között kétharmadrészt a kivándorlásnak, egyharmadrészt az asszimilációs folyamatoknak tulajdonítható. Természetes úton nem fogyott, hanem inkább szaporodott a népesség, leszámítva 1991-et.

Összevetve a romániai magyarság összes demográfiai eseményének evolúcióját 1992 óta feltételezhető, hogy 2002-re, a népszámláláskor a magyar közösség összlétszáma nemzetiség szerint nem haladja meg az 1 530 000 főt, anyanyelv szerint pedig az 1 570 000 főt. A közel 100 000 fős létszámcsökkenés felét az asszimiláció, másik felét pedig a kivándorlás és a természetes □fogyás□ teszi ki. A 2002-es népszámlálási eredmények ennél jobbak lehetnek valamivel abban az esetben, ha viszonylag sok, Magyarországon élő román□magyar kettős állampolgár veszi a fáradtságot, és a népszámlálás idejére hazajön. Mivel ezek száma lassan több tízezerre tehető, hiszen az 1992 óta eltávozott csaknem 50 000 magyar legnagyobb része megtartotta román állampolgárságát, így az előrejelzés és az eredmények közötti különbséget nagyban befolyásolja a kettős állampolgárok hozzáállása. Ám ha a számadatokból nem is fognak hiányozni, az elkövetkező években az iskolák padjaiban és a színházak nézőterén csupán a ténylegesen jelen levő népesség megfelelő csoportjai ülhetnek, így a reálpolitikai tervezéseknek számolniuk kell e □népességi□ hiány nagyságrendjével.

Egy másik szempont, amely az előrejelzést befolyásolhatja, hogy a magyar kedvezménytörvény igénybevételének gondolatára olyan személyek is magyarnak vallhatják magukat, akik 1992-ben vagy 1977-ben, ha már éltek, románnak vagy más, nem magyar nemzetiségűnek vallották magukat. Így ez számunkra virtuálisan □asszimilációs nyereséget□ jelent, és bízunk benne, hogy nem csupán a számsorokban, hanem az iskolák padjaiban is többen fognak ülni a vegyes házasságokból származók vagy a szórványban élő, egyébként teljesen magyar származású gyermekek közül, mint a 20. század utolsó két évtizedében.

Mellékletek

1. A romániai magyarság korstruktúrájára standardizált halandósági arányszám kiszámítása a romániai korszpecifikus halandósági arányszámból, 1992

Korcsoport	Halandósági arányszámok*	Magyarok száma	Számítás
a	b	c	b.c
0,4	5,1	93 208	475 360,8
5,9	0,5	96 791	48 395,5
10,14	0,4	121 119	48 447,6
15,19	0,7	129 898	90 928,6
20,24	1	136 601	136 601
25,29	1,3	84 082	109 306,6
30,34	1,8	100 218	180 392,4
35,39	2,8	121 300	339 640
40,44	4,4	109 944	483 753,6
45,49	6,5	106 636	693 134
50,54	9,7	105 592	1 024 242
55,59	13,6	100 234	1 363 182
60,64	19,8	97 707	1 934 599
65,69	30,2	83 559	2 523 482
70,74	46,5	54 203	2 520 440
75	125,1	83 821	10 486 007

*A romániai korcsoportok specifikus halandósági arányszáma (1000 lakosra)

Képletbe helyettesítve a szorzatokat megkapjuk a standardizált halandósági arányszámot:

$$m_s = \frac{\sum m_x \cdot P_x^s}{\sum P_x^s} = 13.8$$

3. A nemzetközi vándorlás évi adatai román és magyar források szerint
1977–1997 között

Év	Romániai magyar kivándorlók*	Romániai vándorlók Magyarországra**	Romániai vándorlók Magyarországra*	Romániában nem regisztráltak	Romániába visszatértek*	A magyarok összes nettó migrációja Ro–Hu
t	a	b	c	b–c	d	a+b–c–d
1977	1 417	.	728	.	.	1 417
1978	1 361	.	521	.	.	1 361
1979	1 058	.	362	.	.	1 058
1980	1 388	.	338	0	0	1 388
1981	1 329	.	289	0	0	1 329
1982	1 855	.	494	0	0	1 855
1983	1 697	.	457	0	0	1 697
1984	2 540	.	773	0	0	2 540
1985	2 432	9 445	761	8 684	0	11 116
1986	4 144	9 445	1 184	8 261	0	12 405
1987	3 845	10 445	1 262	9 183	0	13 028
1988	11 728	11 445	10 529	916	0	12 644
1989	10 099	11 445	11 163	282	0	10 381
1990	11 040	25 267	10 635	14 632	0	25 672
1991	7 494	11 018	4 427	6 591	0	14 085
Összesen 1977–1991	63 427	88 510	43 923	48 549	0	111 976
1992	3 523	6 587	4 726	1 861	106	5 278
1993	3 206	5 991	3 674	2 317	150	5 373
1994	2 509	5 483	1 179	4 304	101	6 712
1995	3 608	5 685	2 509	3 176	252	6 532
1996	2 105	4 888	1 485	3 403	117	5 391
1997	1 459	4 629	1 244	3 385	396	4 988
1998	1 217	6 076	1 306	4 770	394	5 593
1999	696	7 412	774	6 638	235	7 099
Összesen 1992–1999	18 323	46 751	16 897	29 854	1 751	46 966

*Román források: Demográfiai évkönyv, 1996, Statisztikai Évkönyv, CNS(INSSE), 1998, 1999, 2000.

** Magyar források: Demográfiai évkönyv, KSH, 1998, 1999, 2000.

JEGYZETEK

- 1 Evidența stării civile
- 2 Anuarul Statistic al României
- 3 Szervezői a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet (Budapest) és a BBTE

Szociológia Tanszék meg a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Kolozsvar).

4 Az akkori Magyarországon végzett népszámlálás, így az adat csak Erdélyre vonatkozik.

5 Kerekített és korrigált adat az 1992-es népszámlálási közlemény I. kötetében.

6 Az 1977-es népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatait külön-külön pontosítva közölték az 1992-es népszámlálás közleménye I. kötetének bevezetőjében.

7 A magyarellenés politika fő eszközei: a magyar oktatás fokozatos elsoványítása, illetve részleges elrománosítása, a magyarság egyre fokozódó kiszorítása a vezető pozíciókból és a helyi közigazgatásból, a magyar nyelvhasználat korlátozása, a helynevek anyanyelven való használatának betiltása stb.

8 □From 1988 to 1990, they (immigrants in Hungary) were mainly ethnic Hungarians from Romania□. In the naturalisation process, most applicants were able to provide proof that they were ethnic Hungarians□. Fordítás az angol eredetiből tölem (VV).

9 Számított adatok a szövegben leírt módon a CNS és a KSH adatai alapján; részletesen lásd a mellékletet.

10 A nyers születési arányszámok az évi országos adatok 5%-os csökkentésével, a halálozási arányszámok pedig az országos értékek 10%-os növelésével vannak számítva, a természetes szaporulattal foglalkozó alfejezetben foglaltak alapján.

11 Kiinduló adatforrás: az 1977-es népszámlálás javított nemzetiségi adatai alapján, amelyet az 1992-es Népszámlálási közlemény IV. bevezetőjében közöltek. Az 1996-os Demográfiai évkönyv alapján a magyar nemzetiségűek 1977-ben 1 712 853 fő.

12 A romániai magyarok tényleges száma az 1992-es népszámlálás eredményei szerint.

13 Az 1992-es periódushoz hasonlóan számítva; részletesen lásd a 3. mellékletet.

14 A romániai magyarok tényleges száma az 1992-es népszámlálás szerint.

BIBLIOGRÁFIA

Források

CNS (1997), Anuarul Statistic al României 1997, București, Comisia Națională de Statistică (CNS).

CNS (1998), Anuarul Statistic al României 1998, București, CNS.

CNS (1994), Date demografice 1994. România, București, Comisia Națională de Statistică.

CNS (1996), Date demografice 1996. România (Romanian Demographic

Yearbook), București, Comisia Națională de Statistică.
KSH (1997), Demográfiai Évkönyv 1997, Magyarország (Hungary), Budapest, KSH.
KSH (1998), Demográfiai Évkönyv, Magyarország (Hungary), Budapest, KSH.
EUROSTAT (1996), Migration Statistics 1996, Brussels, Eurostat.
Recensământul general al populației din 1992, România, vol. I-IV, Comisia Națională de Statistică (Census, 1992).

Hivatkozott művek

Abraham, D (1991): Introducere în sociologia urbană. București, Ed. Stiințifică.
Abraham D. □ *Sandu, D.* (1984): Modernizarea și urbanizarea. București, Viitorul social nr. 6/1984.
Ghețau, V. □ *Trebici, Vl.* (1996): Populația României și minoritățile naționale: prezent și perspective. Bibliotheca Demographica no. 2, București, Academia Română.
Hanák Péter (1988): Magyarország története 1890-1918. Budapest, Akadémiai k.
Horváth István (1995): A romániai magyarság demográfiai jellemzői az 1992-es népszámlálás tükrében. Kolozsvár, Korunk, nr 7/1995.
Hunya G., Réti T. és m. (1990): Romania, 1944-1990. Budapest, Atlantisz.
Kozta N. István (1994): Tallózás az 1992-es népszámlálás adataiból. Hírel. Erdélyi Szemle nr. 3/1994, Csíkszereda.
Nagy B. (1995): Changing Trends, Enduring Questions Regarding Refugee Law in Central Europe. In: Fullerton, Maryellen, Sik Endre, Tóth Judith: Refugees and Migrants: Hungary at Crossroads. Budapest, Yearbook of the Research Group on International Migration Institute for Political Science.
OECD (1998): Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris, OECD.
OECD (1999): Trends in International Migration, SOPEMI Annual report, Paris.
Sandu, D. (1987): Dezvoltarea socioteritorială din România. București, Ed. Academiei.
Sule Andrea (1988): Tények és következtetések a II. vh. utáni népszámlálás tükrében. In: Magyarságkutatás, Budapest, MKI.
Trebici, V. (1991): Populatia Terrei. București, Ed. Științifică.
Van de Kaa, Dirk, J. (1987): Europe's Second Demographic Transition: Population Bulletin vol. 42, no 1/march 1987, Washington, The Population Reference Bureau.
Van de Kaa, Dirk, J. (1999): Europe and its population: the long view. In: European populations: unity in diversity, vol.1, Dordrecht/Boston/London, Kluwer Academic Publishers.

Van de Kaa, Dirk, J. (1988): The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations. Symposium on Population Change and European Society. Florence, Conference paper, EUI.

Varga E. Árpád (1992): Népszámlálások a jelenkori Erdély területén, Budapest, Régió.

Varga E. Árpád (1998): Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Budapest Püski k.